

El borinot (*Bombus*) (ALDC, VII, 1535. El borinot)

El borinot és un insecte himenòpter del gènere *Bombus*, voluminós, molt pelut, de vol brogent i una vida social semblant a la de les abelles; popularment comprèn altres espècies d'himenòpters però també pot referir-se a coleòpters (escarabats) i lepidòpters (papallones). La seva lexicogènesi es basa en: 1) el soroll emès; 2) la possible relació amb *abella*; 3) el caràcter vaticinador; 4) la interferència amb altres espècies; 5) els noms d'altres llengües.

1) El "soroll o borinor que produeixen en volar", el "zum-zum degut al fet que llurs ales, llargues i estretes, bateguen amb una freqüència de vuitanta a vuitanta-cinc vegades per segon" (Vilarrúbia, 1989: 121) és a la base de diversos noms d'origen onomatopèic, com ha passat en el fr. *bourdon* i en el cast. *zángano* (der. de ZANG): en llat. ja existia BOMBUS 'zumzumeig, soroll' (com en el gr. BOMBOS), del qual es va formar en llat. popular BOMBIRE 'brunzir', origen de *bomir*, pel canvi -MB- > -m- (i després, *bonir*, per dissimilació de labials), que deu ser la base de *bomirot* 144, amb el suf. despectiu -ot (< -OTTU), com les var. *bomerot* 141, amb canvi [i] > [e], *bromirot* 133, *bromerot* 64-66, 68, 69, 127, 146, amb homonimització de *bronir/brunir* (< *bonir*), com *brumerol* 126, 188, var. de *bomerol* 186; *bomigot* 125 hauria sofert l'atracció de *abegot*. L'existència del llat. BOMBUS fa pensar en la possibilitat d'un *bombó* 90 cat. (< *BOMBONEM) i els seus afins, però el fet que no s'hagi assimilat -MB- > -m-, com en *bomir* < BOMBIRE, ens inclina a proposar una onomatopeia romànica, amb els der. *bombot*, *borombot* 179, 184, *brombot* 180, *bambulot* 102, amb el suf. -ot; *bomberol*, *bambirol* 183, *bomboli/bamboli* 111, *bambolbier* 111; *bomboló*, *bombolon* 87, 94, 100, com en arag.; també té caràcter onomatopèic el mot infantil *tambor* 3 (pron. *tamburt*, amb reforç dental; cf. Veny, 2013 a), a través d'una metonímia. Probablement, hem d'afegir, dins aquesta secció, malgrat el seu origen incert, *borinot* (s. XVI) i les seves var. (*barinot* 67, amb centralització de [o] > [ə], veg. Veny, 1999 c; *bomborinot* 148, encreuat amb *bombó*), que serien der. de *borinar* 'foradar, fer soroll' pel costum d'un d'aquests insectes, el *MacroGLOSSUM stellatarum*, dit també *bufaforats* (i *comptaforats* 132), "anant d'ací d'allà, com si amb la seva llarga espirítrompa inspeccionés, o bufés, tots els més petits forats o esquerdes dels mobles i de les parets" (Vilarrúbia, 1989: 124); *fura* 73 (< llat. vg. *FŪRA), metàfora del mustèlid que es fica en el cau dels conills; de *borinar* tindriem el deverbal *borino* (*borino ros* 74, 76-79, 82 i *borino negre* 76, 77, 82), els sufixats *borinó* 80 (*borinó ros* 80; *borinó de forat* 81) i *borinot* (*borinot negre* 155, *borinot ros* 155, *borinot merdero* 173, confós amb l'escarabat; *gorinot* 95, per l'equivalència acústica B- = G-; cf. Veny, 1989 a), mots que podrien tenir per base *bora* 'cova, caverna' (< preromà BHOR- 'perforar') (DECat) o un germ. *BORON 'foradar' (DHLF); *barrinol* 83, 84 s'ha homonimitzat amb *barrinar* 'foradar amb barrina' (der. de *barrina* < VERUĪNA 'javelina, dard'), amb suf. -ol paral·lel a *brumerol*, *bambirol*, etc., com *borriñol* 159, amb les formes reduïdes *borriol ros* 157 i *borriol negre* 157.

2) L'única vinculació amb *abella* (< APĪCŪLA, dim. de APIS), present en el cast. *abejorro* (der. de *abeja*), es reflecteix en el mot *abellot* 128, que podria ser una interferència amb *abellot* 'mascle de l'abella', però la major part de significants són entorn de *abegot* 42 (*abogot* 104, per assimilació), que Meyer-Lübke derivava del gal·lic *BEKOS 'abella' (REW 1014) i que podria ser resultat d'una atracció de *begot* 'borinot' per *begot*, *bagot* 'raïm de pocs grans no madurat' (s. XIII), no per aplicació metafòrica de la idea d'inutilitat d'un i altre (DECat) sinó simplement a causa d'una homonimització formal; var.: *abugot* (*bugot* 34, 53, 116, 118), doc. al s. XVII 'abella mascle'; *abubot* 119, *bubot* 116, *babot* 11, 14, per equivalència acústica G- = B- (cf. Veny, 1989 a), *abigot* 124 (< *abegot*), *aubigot* 123 (< *albigot); *abuot* 110, 120, *buot* 30, per caiguda de la -g- (com val. *agulla* > *aiulla*). També cal tenir en compte l'atracció de *begot* 'abella mascle' i 'borinot' (veg. Figuera, 1840: "Begot. Beya gróssa. [cast.] Abejon; El qui no fà sinó menjar. [cast.] Zángano; El qui volant fà molt de renou. [cast.] Abejarron").

3) El caràcter presagiador de l'insecte ("supersticions" 71, "suprediccions" 69) es fa palès en força comentaris dels informadors; el *ros* ("vermell" o "roig") anuncia coses positives (pluja 105, amb efectes lèxics: *ocell de la pluja* 29, *cuc plovedor* 134, 137, *coc plovedor* 142, modificat en *cuc volador* 136, *gussano plovedor* 138 [← cast.], recepció de carta 119, 138 ["correspondàn[θ]ia" 132], una visita 122, una boda 162,

bones notícies 82, 135, 142 [*cuc noticier* 130, *noti[θ]iero* 131, 137, 138, *noticiera* 123, 137], alegria 176, 183, "bona hora" 182, sort 32, 46, 73-75, 79-81, 107, 120, 186 [*cercadiners* 2]), mentre que la presència del borinot negre vaticina coses negatives (46, 80, 82, "mal senyal" 78, "desgràcia" 93, 107, 120, 161, "malastre" 90, "dol" 176, "mala hora" 182, "mala sort" 84, 111, 117, 138, 162, 186, "desgust" 183, "males notícies" 135, 139, 142; la contraposició ha originat dites com "negre, alegre; ros, plorós" 154). Aquesta creença és compartida per altres dominis lingüístics, com el cast. murcianomanxec on es distingeix l'abejorro *rojo* o *rubio* del *negro*, aquell porta bones notícies, cartes, visites, enfront del negre, portador de mala sort, amb una dita semblant a la val. que hem vist però de signe contrari ("rojo, me enojo; negro, me alegro") (cf. *ALeCMan*, mapa 97); o l'aragonès on l'abejorro *negro* assenyalava "mal agüero", "mala suerte", "malas noticias", "entierro", però que, eventualment, pot anunciar, sota *moscón*, *moscardón roto*, un futur positiu ("boda", "buenas nuevas") (cf. *ALEANR*, IV, mapa 414). Quin és l'origen d'aquesta creença popular? Per respondre a la pregunta hem d'acostar-nos a l'entomologia i analitzar les característiques de les diverses espècies, entre les quals, destaca la que els naturalistes anomenen *papalló de la mort* o *borinot de la calavera* (*Acherontia atropos*), que "té el tòrax revestit d'una atapeïda folra de pèl negre, al dors del qual contrasta un dibuix de color groc que crida l'atenció per la semblança caricaturada amb un crani humà amb els dos ossos en creu al seu dessota", "en estat de repòs [...] sobre l'abdomen, dóna la idea d'un taüt cobert amb un drap mortuori que infon un cert respecte als porucs i es converteix en terror quan, en inquietar-lo, emet els seus característics esgüells planyívols produïts [...] projectant aire per la trompa" (Vilarrúbia, 1989: 125-126); la seva negror i el seu dibuix funerari han provocat, a més de lexemes com *capmort* 83, *dimoni* 79, la mala fama de l'insecte, estesa a altres espècies de color negrós.

4) La transferència o confusió amb altres espècies es dona en aquests casos: *abellot* 128, implica una relació amb *abella* ("bomberol, major que l'abella" 187), forjat sota el model *borinot*; *mareta* 147, dim. de *mare* (< [*abella*] *mare* o *eixamenera*); *vespot* 113, augmentatiu de *vespa* (< VĒSPA), veg. oc. "espèce de grosse guêpe" (Abbé de S^{XXX}, 1756, s. v. *taban*), i *xana* 16 (< [*vespa*] *xana*) 'reina de les abelles', 'abella negra', alteració de *jana* (< DIANA) 'fada, bruixa' (DECat); *tavà* *bomboló* 94, *tavanet* 122, dim., *taval* 12, amb canvi de suf., amb canvi de 'tavà, tàvec' → 'borinot' com l'alg. *musconi* 85 ← logudorès i campidanès (DES) ← logudorès i sassarès (Corbera, 2000: 111) (doble significació també en l'oc. *tavan*; Avril, 1839); *papallona* 32, *papaïó* 38 (< PAPILLŌNE) i els geosinònims *palometa* 93, *voliac* 95, 101 (cf. mapa 1003): abans ens hem referit a la inclusió de lepidòpters dins el gènere; *xirinxina* 123 podria ser una modificació, per impulsos onomatopèics, de *xinxa* (< CĪMĪCE [CĪMEX, CĪMĪCIS]).

5) Finalment, cal tenir en compte el tribut extern, procedent del gal·loromànic i de l'hispanic. Del primer, l'oc. *forseton* (del francic HRUSLOHORSLŌ > baix llat. FULIONE) té una bona representació en cat. sept. *fosseró*, pron. *fusserú* (var. *forseró* 1; veg. Veny, 1980 i DECat, 1984), homonimitzat en *forgeró* 16 per atracció de *forjar*, mentre que el fr. *hanetton* (dim. del francic *HANO 'gall' passat a 'tipus d'insecte') només ha deixat *hanetó* 7. El cast. de la Manxa i Múrcia, *abe[χ]orro*, ha arribat a poblacions del val. mer. adoptat així o puntualment adaptat en *abi[d3]orro* 188, d'acord amb l'equivalència cast. [χ] = cat. [d3] ([χ]oven = [d3]ove), i en *abi[ʃ]orro* 189, d'acord amb l'adaptació [χ] = [ʃ] (*de[χ]ar* = *deixar*), un i altre canvi propi de parlants bilingües (cf. Veny, 1993 a).

Els lexemes que es basen en una lexicogènesi de base onomatopèica són majoritaris, tant en cat. or. com occ. (*borinot*, *borino*, *bombot*, *bomboló*), amb àrees interrompudes per una isoglossa nord-occ. de *abegot*, possiblement var. de *abellot*, una altra catalanocentral del descriptiu *bufaforats*, una clapa important de l'occitanisme *fosseró* al nord, i una breu penetració castellanomànega de *abejorro* al sud. *Bomboló* és continuïtat d'àrea arag. i *bombot* ocupa punts del val. mer. El mall. *borino* deu ser posterior a *borinot*, que s'hi conserva com a joc i que és viu en men.

Són mots normatius *borinot*, des del DOrt, 1917; *abellot*, *abegot*, *bufaforats*, des del DG₁, 1932; *borino*, des del DIEC₁, 1995.